

BENCE ERIKA

Sós és keserű

MILBACHER RÓBERT: KESERŰ VÍZ

Szlánavoda, vagyis „sós víz” volt annak a felszámolt és elfelejtett, a 19. század hatvanas éveiben telepített szlavóniai – egy rövid időszakban faluvá terebélyesedett – telepnek a neve, amely Milbacher Róbert *Keserű víz* című regényének fő cselekményterét képezi. A két vonalon induló elbeszélésről már az első fejezetekben sejtjük, hogy hamarosan „összeérnek” szálai; a családtörténeti narratíva, amelyet a nagymama halála hív elő, s annak gyermekkoráig vezet vissza, a történelmi regény fejezeteivel forr majd össze. A mai értelemben vett történeti elbeszélés (referenciáit egyházi iratok, így Veres Benő komlódsdi, majd nagykorpádi református lelkész emlékiratai képezik) természetesen érvényesíti több rokon műfaj sajátosságait, ezáltal a család- és falutörténet mellett a *Keserű víz* a háborús, a bűnügyi regény, a trauma és a migráció jelenségét tematizáló irodalom kontextusában (is) értelmezhető.

Magvető Kiadó
Budapest, 2023
464 oldal, 5999 Ft

A műfaji és a prózapoétikai kérdésekre a regényíró elbeszélő is folyamatosan, szinte ritmikus rendszerességgel reflektál: beavat a megírás és a személyestől való (lévén arról szó, hogy a saját nagymama történetét beszéli el) elvonatkoztatás nehézségeibe, értelmezi a referenciális és a fiktív elemek arányát a narratívában. Talán nem egészen véletlen, hogy az olvasónak épp azok az eljárások jutnak eszébe róla – például arról, hogy hiteles dokumentumok és emlékek hiányában hogyan talált ki releváns történetelemeket az elbeszélés továbbviteléhez –, amelyekről Jókai Mór tett említést anno *Fráter György* című regénye megírása kapcsán. A magyar történelem e fontos személyiségéről, Martinuzzi Utyeszenich Györgyről az 1890-es évek elején ugyanis csak

egyetlen – inkább irodalmi, mintsem tudományos – életrajz létezett: Horváth Mihály 1872-ben megjelent munkája. Erről a (Jókai-féle) módszerről értekeznek az elbeszélő, amikor a birtokában levő, a szlavóniai településhez köthető három, adatokkal nem dokumentált családi fényképen látottakhoz talál ki maga is történeteket. Az idézett opusnak azonban mégsem az említett darabja bukkan fel intertextként a narratívában, hanem – az elbeszélés „románcos” elemeire reflektáltan – a *Szegény gazdagok*. Fatia Negra/Hátszegi báró persze sokkal nagyobb formátumú szélhámos, mint a Milbacher-regény Géczi Józsefje, azaz a szlávavodai (ál-)Mózes, miképp a szlavóniai dombok/hegyek (a Papuk-hegység) ősfás erdei sem vetekedhetnek nagyságukban és lenyűgöző erejükben a Kárpátok irdatlan rengetegeivel, de az adott keretek és körülmények között egy, a Jókai-regénynél sokkal realizistikusabb és kisszerűbb világban mégiscsak fatalisztikus sorsképletet állítanak jelentés szolgálatába: a románcok és balladák archetipikus világképét vetítik elének. Legjellemzőbb példája ennek a vándorlásai során bogumil közösségekkel kapcsolatba kerülő, és a tanaikat hirdető Takács gyerek és Anica, az említett vallási csoportból származó titokzatos, néma lány tragédiája, amelyre Szlávavoda későbbi lakóit, az alapítók leszármazottjait csak egy megművelhetetlen fekete folt emlékezteti a faluszélen.

Szlávavoda a mai Horvátország (a Monarchia, majd a sok nevet váltó, de általában Jugoszlávia néven ismert állam) területén, Daruvár, Szlatina és Pozsega városok által behatárolt területen, a 19. század hatvanas éveitől a második világháború végéig fennálló, még a Mária Terézia idején ide telepített svábok, valamint a 19. század utolsó harmadában földszerzés reményében ideérkező református magyarok (többségük az 1848-as események során felszabadított jobbágyok leszármazottjai) lakta település volt. A regény címét adó „keserű víz” referenciális jelentése a telep mellett húzódó patak sós, ivóvíznek alkalmatlan, érkezésük idején (feltehetően fertőzöttsége miatt) borzalmas hasmenésjárványt okozó vizét jelöli, míg az elvont gondolkodás szintjén sorsszerű mozzanatokra utal, például a „keserű pohár” (boldogtalanság, bánat) kiívásának metaforáját hozza be a történetbe. Erősen naturalisztikus látvány formálódik belőle az elbeszélő tudatában, ahogy elképzeli, amint a frissen ásott sírban felgyülemlett talajvíz lassan beáramlik a nagyanya koporsójába, a hullamerevség elmúltával kinyíló szájba.

A *Keserű víz* ugyanis az elbeszélést átható románcos, balladisztikus, illetve mesei elemek és hatások ellenére is kegyetlen világról, a térség történelmi és kulturális katasztrófáiról ad képet. Az egymásba fonódó két elbeszélői szál ennek eltérő szempontú láttatásait jelenti: a település története a közösségi tragédiák, míg a nagyanya élete a belőlük is következő, általuk meghatározott belső, intim szféra traumáit hordozza magában. Az előző az európai nagytörténelemnek az 1848-as szabadságharc leverésétől a második világhá-

ború utáni szocialista rendszer létrejöttéig terjedő száz évét mutatja be (a bukkott forradalmak, a két világháború, a holokauszt és kommunista diktatúra kataklizmáit), az utóbbi ezeknek a térségi kisember sorsában megjelenő lecsapódásait: elárulatásokkal, átverésekkel, közösségi igazságtalanságokkal, súlyos szociális, etnikai és vallási feszültségekkel, üldöztetéssel, többszöri meneküléssel, a saját haza és ház (hajlék, otthon), azaz a folyamatos jövő kialakításának lehetetlenségével. Mindennek következtében a szereplők életből hiányzik az állandóság, s noha az alapítók a földszerzés és az otthonépítés vágyától hajtva migrálnak szülőföldjükéről, főleg Somogy és Tolna vármegyék területéről Barcsra át Szlavóniába, de a két időpont (az érkezés és a visszatérés) között eltelt időszakban sincs nyugalomuk, folyamatosan mennek, tartanak valahova. Van, akit, mint a Takács gyereket, a kalandvágy hajtja (el szeretne jutni a tengerig), másokat, mint Árva-Tóthot, a becsületért ért csorba kijavítása, a Géczi által terjesztett vádak (hogy távozása előtt ő gyűjtötte fel a falu zsinagógáját) tisztázásának szándéka vezeti vissza szülőföldjére, a Tolna megyei Nagy-Bojunba, míg a kitelepülők vezérének, a lázadóból és a szabadságharc honvédjéből besúgóvá, titkosszolgálati ügynökké lett szélhámos Géczit az önérték és a haszonszerzés.

A Nyugat-Szlavóniába kirajzó telepések hamar szembesülnek azzal, hogy Szlavónia nem az Ígéret Földje: sem művelhető földterület, sem dús legelők, sőt, még iható víz sem áll rendelkezésükre, csak az, amit elvesznek/visszahódítanak a természettől. Később kiderül, hogy még a nehéz munkával, erdőirtással művelhetővé tett terület sem került a nevükre, közönséges csalás áldozataivá váltak. Hogy Géczi bukására és lelepleződésére miért kell mégis egészen Árva-Tóth lázadásáig, vagyis hosszú éveket várni, miközben már a kezdet kezdetén nyilvánvaló, hogy a dolgok háttérben tisztázatlan üzelmek folynak – a szélesebb társadalmi értelemben vett propaganda, a kisközösségen belül pedig a lélektani nyomásgyakorlás és manipuláció hatásával magyarázható. Szlánavoda mikrovilága kicsiben tükrözi mindazt, ami az aktuális korszak történelmi színpadán játszódik le, beleértve a bigott és képmutató vallásosságot, a szociális, etnikai és felekezeti ellentéteket, feszültségeket, az autokrata és militáns vezetést.

A település fennállásának egy évszázada alatt természetszerűleg képződik meg a kisvilág mitológiája: lakosai babonás világértésének és mondavilágának forrása. Ezek körébe tartozik a csodálatos vízfakasztás története, ami ugyanakkor a visszájára is fordul, mert Géczi és embereinek tekintélyuralmát, a közösség lakosai feletti korlátlan hatalmát alapozza meg. Az olvasónak van is olyan érzése, hogy a vezér által kivitelezett, de sikertelennek tűnő kútásás, majd a váratlan fordulat, amikor mégiscsak feltör a tiszta, iható víz a föld mélyéről, jól kivitelezett mutatóvány is egyben, nem csak az isteni kegyelem jele. A babonás képzelet világához tartozik Sárdi Pista méheinek története, a

bogumil tanokat terjesztő, azokat a saját képzeletével kiegészítő Takács gyerek meséi és a titokzatos kedveséhez, a boszorkánynak és magzatgyilkosnak képzelt Anicához kapcsolt hiedelmek. Az általuk gerjesztett félelem és ellenszenv eszkalálódása, amikor a falu felbőszült asszonyai – elásott csecsemőtemek után kutatva – feldúlják a Takács gyerek kertjét, majd amikor az nem hoz eredményt, haragjukat a pár otthonának szétverésével vezetik le, arányosan függ össze a szociális környezetben tapasztalható nyomorúság- és kilátástalanságérzet fokozódásával.

Sajátos lelki út jellemzi a családtörténeti elbeszélés főhősének, az elbeszélő nagymamájának sorsát. A realitások szintjén csak a település és a Szlatina közötti több kilométeres utat teszi meg gyalog, hogy a városi templomban katalizálhasson, ez a feltétele ugyanis annak, hogy egy sváb fiatalember felesége lehessen – lelki értelemben azonban családjá református múltjával és hagyományaival is le kell számolnia, miként a házasságkötésről és a boldog életről szőtt gyermekkori illúzióival is. Leendő férjéről ugyanis már a jegyeség során kiderül, hogy hűtlen természetű, illetve hogy mindig is mást szeretett.

Az egykori telepések leszármazottjai végül ugyanazon az úton indulnak el visszafelé, amelyen őseik a vélt ígéretföldre érkeztek. A menekülők között már csak egyetlen olyan személy van, aki mindkét irányban megtette az utat: az elbeszélő dédapja, Szalai József, aki kétéves gyermekként érkezett anno szüleivel Szlavóniába. A sors tragikus fintora, hogy nem a szlávavodai élhetetlen körülmények között, hanem visszahódított szülőföldjén fagy halálra.